

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Т.Г.Єрмакова

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни „Соціологія політики”
для здобувачів вищої освіти першого (ступеня бакалавр) рівня
зі спеціальності 054 “Соціологія”

ЗАТВЕРДЖЕНО:

редакційно-видавничою секцією
науково-методичної ради ДДТУ

„___” _____ 20 р., протокол №___

Кам'янське
2018

Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу Дніпровського державного технічного університету заборонено.

Конспект лекцій з дисципліни „Соціологія політики” для здобувачів вищої освіти першого (ступеня бакалавр) зі спеціальності 054 “Соціологія” / Укл.: к. соц. н., доцент Єрмакова Т. Г. – Кам’янське : ДДТУ, 2018. – с.

Укладач: к. соц. н., доцент Єрмакова Т.Г.

Відповідальний за випуск: д. і. н., проф. Богомаз К.Ю.

Рецензент: д. і. н., проф., зав. каф. соціології Богомаз К.Ю.

Затверджено на засіданні кафедри соціології
(протокол № від 20__ р.)

Коротка анотація видання. Конспект лекцій розроблено для опрацювання студентами теоретичних положень з дисципліни „Соціологія політики”. Посібник містить стислий конспект лекцій з даної дисципліни, контрольні питання, список рекомендованої літератури.

ЗМІСТ

Тема 1 Соціологія політики як галузь соціологічного знання.....	4
Тема 2 Система соціально-політичних показників.....	11
Тема 3 Соціологічні теорії політики. Позитивістські теорії.....	16
Тема 4 Дослідження соціології політики у річищі соціального реалізму	18
Тема 5 Дослідження політики представниками "розуміючої" соціології..	21
Тема 6 Відображення політичної реальності з позицій функціоналізму...	27
Тема 7 Дослідження політичної сфери суспільства з позицій інтегральних підходів.....	33
Тема 8 Інтерпретація політики на основі принципу соціального примусу.....	42

Тема 1. Соціологія політики

як галузь соціологічного знання

1. Специфіка соціології політики. Предмет соціології політики.

Політична сфера, будучи одним з головних регуляторів соціальних стосунків, пронизує усе суспільство, впливає на різні види діяльності людей. Тому в ході історичного розвитку суспільства усе більш зростає потреба у науковому пізнанні політики, стаючи особливо актуальною на сучасному етапі.

Політика є об'єктом досліджень в багатьох галузях науки. Теоретичне осмислення політики в рамках різних суспільних наук має відмінності в предметі, що охоплюється кожною з них. Загальні уявлення про політику як явище світового розвитку надає філософія. Становлення та розвиток політичних інститутів, формування політичних ідей вивчає історія. Психологію цікавлять психологічна детермінація політичних процесів, роль психологічного компонента в політичному житті, в поведінці людей та діяльності організацій, партій, рухів. Політологію – політичне становлення та розвиток держави, політичні процеси та політична структуризація. Юриспруденція досліджує взаємодію правових та державних норм.

Дослідження політичної сфери суспільства, що проводяться в рамках соціології політики, не завжди мають чітко зазначені межі, часто мають полідисциплінарний характер.

Предмет соціології політики як галузі науки і наукової дисципліни є темою незавершених дискусій. Це пов'язано з тим, що соціологія політики сформувалася як результат синтезу соціологічних та політичних знань, соціологізації політичної науки, розвиваючись в рамках кожної з цих наук. Тому вона інколи визначається як дочірня дисципліна соціології та політології.

Поняття "соціологія політики" безпомилково визначає ділянку, підрозділ загального поля соціології так само, як, наприклад, соціологія релігії, відпочинку і т.

д. Використовуючи його, ми уточнюємо, що підхід, галузь або фокус дослідження соціологічні.

Поняття "політична соціологія", навпаки, нечітке. Воно може вживатися як синонім соціології політики, але може означати і щось інше. Вживання поняття політичної соціології робить фокус підходу нечітким. Багато європейських дослідників, подібно Морісу Дюверже, вважають, що "в найзагальнішому сенсі ці два поняття (політична соціологія і політичні науки) синонімічні".

Визначаючи межу, що розділяє соціологію і політичну науку, Смелсер стверджує: Фокус наукової дисципліни ... може бути охарактеризований переліком залежних і незалежних змінних, якими займається дослідник".

Соціологія може бути визначена як дисципліна, яка "віддає перевагу в якості пояснюючих змінних соціально-структурні умови". Відповідно, політична наука може бути визначена як наука, що надає перевагу використовувати в цих цілях політико-структурні умови. Бендикс і Ліпсет дотримуються цієї ж точки зору, стверджуючи, що "політична наука починає з держави і досліджує, як вона впливає на суспільство, а політична соціологія починає із суспільства і вивчає, як воно впливає на державу". Можна також стверджувати, що незалежними змінними причинами, детермінантами або чинниками для соціолога є в основному соціальні структури; тоді як незалежними змінами-причинами, детермінантами або чинниками для політичних дослідників є в основному політичні структури.

Ми живемо у світі, що все більш політизується. Це не просто означає, що політична участь і політична мобілізація стають всесвітнім феноменом. Це передусім означає, що влада влади (сила влади) зростає величезними темпами. Чим більша роль політики, тим менша роль "об'єктивних чинників". Тим вище в цих умовах значення політичних наук, здатних передбачити цю невизначеність.

Як розглядають предмет соціології політики сучасні дослідники, які точки зору найчастіше зустрічаються у цьому зв'язку, які підходи можливі у цьому випадку?

1. Соціологія політики визначається як *соціологічне пояснення прояву влади*, як така інтерпретація загальної соціологічної теорії, яка проблемі влади відводить центральне місце (Єжи Вятр).

2. Як *наука, що займається суспільними основами влади у всіх інституціоналізованих секторах* (Моріс Яновіц).

3. Як *дисципліна, що вивчає взаємовідносини між суспільством та державою, між соціальним устроєм і політичними інститутами політичними* (Сеймур Мартін Ліпсет).

4. Як *додаток загальної системи відліку змінних і пояснювальних моделей соціології до дослідження комплексу різних видів політичної діяльності і політичної свідомості*.

5. Як *галузь соціологічної науки, що розкриває відношення суспільства до держави та інститутів розподілу і формування влади*, яке передусім проявляється у спрямованості політичної свідомості і політичної поведінки. "Політична соціологія, – як відмічають зазначають Ж. Т. Тощенко та В. Е. Бойков, – покликана відповісти на питання: як усвідомлюються індивідом, соціальними групами та прошарками, партіями та суспільними організаціями існуюча політична реальність, система владних відносин, їхні політичні права і свободи. Це дає підставу уявити, як громадянське суспільство взаємодіє з політичними інститутами, структурами".

6. Як *"наука про взаємодію між політикою та суспільством, між соціальним устроєм і політичними інститутами та процесами*. Вона з'ясовує вплив іншої, неполітичної частини суспільства і усієї соціальної системи на політику, а також її величезний вплив на своє навколишнє середовище".

Як би не відрізнялися підходи до предмета політичної соціології, зрозуміло, що йдеться про вивчення впливу соціальних стосунків (соціальної сфери) на політичні (політичну) і політичних на соціальні, інакше кажучи, про діалектику їх взаємодії і взаємовпливу. Останнє проявляється у політичній діяльності і політичній поведінці людей, що складають ті чи інші соціальні спільності і що мають свої

специфічні інтереси, зміст яких припускає створення і функціонування спеціальних політичних і суспільних структур, інститутів, організацій.

Політичні соціологи повинні зосереджуватися на розгляді того, як суспільство впливає на державу, вивчаючи "силову поведінку" в усіх її проявах і в усій сукупності інструментів, за допомогою яких вона реалізується. Це практично робить політичну соціологію тотожною усій соціології. Проте, на практиці, політичні соціологи намагаються концентрувати увагу на "силовій поведінці" в тій степені, в якій це дозволяє розуміти специфіку і спосіб роботи політичної системи.

Соціологію політики в широкому розумінні можна визначити як наукову галузь, яка вивчає соціальні аспекти політики. У більш вузькому розумінні – це галузь соціології, яка вивчає взаємозв'язок політичної сфери з іншими сферами суспільного життя, політичних інститутів з іншими соціальними інститутами. При цьому політика визначається в термінах класу дій, а не в поняттях сукупності інститутів або організацій. Ми розглядаємо політику як особливу сукупність соціальних дій, відображених або формованих у численних і різноманітних організаційних контекстах.

Як така політика пов'язана з проблемами організацій, правил, обов'язкових між членами цих організацій, з процесом вироблення правил.

(Політика – царина стосунків між соціальними суб'єктами (класами, соціальними групами, політичними партіями, окремими особистостями, національними співтовариствами, державами) відносно відносин між соціальними суб'єктами (класами, соціальними групами, політичними партіями, окремими особистостями, національними співтовариствами, державами) відносно здійснення (використання, розподілу, завоювання політичної влади.)

Соціологія політики розглядає ці проблеми з точки зору процесів, що підкреслюють факт вироблення правил. Вона необхідно припускає вирішення проблеми соціального порядку, оскільки правила, що приймаються, у будь-якому випадку мають бути обов'язковими.

Структура і дослідницькі завдання соціології політики. Соціологія політики, як і усяка інша наука має свою структуру. Схематично її можна представити як сукупність кількох розділів: історичного, загальнотеоретичного і спеціалізованих.

Історичний розділ включає систематизовані знання про сам процес становлення даної науки, етапи її розвитку, появу основних теорій і концепцій.

Загальнотеоретична частина містить обґрунтування підходів до вивчення соціальних основ влади, що встановилася в суспільстві, соціальної природи діючих у суспільстві політичних сил, і інститутів, їхніх цілей і методів функціонування. Ця частина являється по суті соціологічною теорією політики. Вона виконує роль безпосередньої методології по відношенню до спеціальних розділів, що займаються аналізом окремих областей політичної діяльності і окремих політичних інститутів. До них відноситься вивчення:

- 1) політичних процесів;
- 2) політичних партій, рухів;
- 3) політичної поведінки;
- 4) політичної свідомості;
- 5) політичної культури;
- 6) політичних конфліктів;
- 7) зовнішньополітичної діяльності;
- 8) соціально-політичного прогнозування.

Спеціальний розділ соціології політики складають методи і процедури дослідження політичних стосунків, процесів, явищ.

Говорячи про основні напрями наукових досліджень соціології політики, можна відзначити наступні:

1. Діагноз соціально-політичного розвитку і соціально-політичних ситуацій, визначення показників політичної стабільності суспільства, виявлення умов та

причин, що викликають "функціональні розлади" політичної системи і знаходження шляхів їхнього подолання.

2. Виявлення та аналіз політичних інтересів соціальних груп, рухів, організацій, розробка шляхів та способів забезпечення їхньої політичної згоди.

3. Соціально-політична експертиза рішень, що приймаються.

4. Прогнозування можливих політичних змін, виявлення зон політичної напруги та попередження можливих конфліктів

5. Розробка технології подолання кризових ситуацій.

6. Визначення шляхів виходу з конфлікту, що виник (усередині країни або на міжнародній арені).

В цілому в понятійний апарат соціології політики входять такі поняття, як "соціально-політичні процеси", "соціальний механізм влади", "соціально-політична стабільність", "політична згода", "підтримка соціального порядку", "політична взаємодія", "соціально-політичний конфлікт", "соціально-політична криза", "політична свідомість", "політична поведінка", "політичний рух", "політична позиція", "лідерство", "зацікавлена група", "опозиція", "політичний інтерес", "політичний ризик", "політичний екстремізм", "політична культура", "політичний тиск", "політична ідеологія", "політична співпраця", "електоральна поведінка".

Інакше кажучи, є поняття, які розробляються переважно у рамках соціології політики, і поняття, загальні для соціології, юриспруденції, політології (наприклад, державний апарат, політичний процес, політична культура, політичний конфлікт і т. п.).

Найбільш актуальними проблемами політичної діяльності і політичних стосунків, якими займається соціологія політики, можна назвати наступні:

1. Соціальні аспекти демократизації громадського життя, легітимність влади.

2. Соціальне партнерство і досягнення політичної стабільності.

3. Реформи і методи діяльності політичних інститутів в умовах багатопартійності.

4. Влада і політична участь різних груп населення.
5. Вибори і політична поведінка мас.
6. Соціально-політичні уявлення і цінності різних груп населення, їхня еволюція.
7. Основні тенденції в масовій політичній свідомості.
8. Механізми влади, їх соціальна обумовленість, тенденції зміни, підвищення ефективності роботи федеральних і місцевих органів влади.
9. Політична культура як процес, її соціально-економічна обумовленість.
10. Показники оцінки соціально-політичної ситуації, можливі шляхи її оптимізації.
11. Бюрократія, її соціальні джерела і межі впливу.
12. Типологія політичних лідерів, рейтинг їхньої популярності.
13. Політичне домінування і опозиція.
14. Соціальна напруженість і політичний протест.
15. Соціальні витоки політичних рухів і національна самосвідомість.
16. Політичний екстремізм і сепаратизм.
17. Політичні партії і боротьба за владу.
18. Політичні конфлікти і цивільна згода.
19. Політичний плюралізм і його перспективи.
20. Соціально-політичні аспекти регіоналізації та федералізму.
21. Політичні еліти та децентралізація влади.

Звісно, це лише коло проблем у «першому наближенні». Їхнє вивчення соціологія має вести у співдружності з іншими науками, відгукуючись на потреби політичної практики, враховуючи наявний досвід і досягнення політичної соціології в інших країнах.

Особливого значення сьогодні набувають проблеми політичної стабільності суспільства і конструктивної спрямованості політичної активності мас, їхня консолідація задля дійсного вирішення назрілих проблем.

Тема 2. Система соціально-політичних показників

Характеристика стану політичної сфери суспільства з точки зору її соціальної суті і можливих змін дається через систему соціально-політичних показників.

Соціально-політичний показник – це оцінка, яка фіксує певне ставлення суб'єкта до об'єкту. Підставою для оцінки можуть виступати якісь стандарти, уявлення, норми. З їхньою допомогою шляхом зіставлення, порівняння оцінюється стан об'єкту, що вивчається (наприклад, соціально-політична ситуація), напрямок і динаміка змін, що відбуваються у ньому.

Створюючи подібну систему соціально-політичних показників, дослідники мають виходити із урахування загального стану соціуму, особливостей історичного періоду, який він переживають наразі.

Зрозуміти і правильно оцінити те, що відбувається можливо, відповівши на питання: куди рухається суспільство, від чого і до чого здійснюється перехід. Дати досить обґрунтовану відповідь на це питання – також означає знайти необхідну "точку відліку" руху і розвитку. Відповідаючи на питання "від чого і до чого здійснюється перехід", дослідники також повинні дати фундаментальну характеристику економічних, соціальних, політичних і духовних основ ладу, що формується.

Оцінки і характеристики, які даються в соціології сучасному суспільству, різноманітні й іноді мають протиріччя. "Суспільство, яке трансформується у процесі історичних змін останніх трьох десятиріч, називають постіндустріальним (Д.Белл) або інформаційним (М.Масуда), мережевим (М.Кастельс) або постекономічним (Г.Кан, В.Іноземцев), громадськістю постмодерну (А.Етціоні) або радикалізованого (високого) модерну (Е.Гідденс), посткапіталістичним (Р.Дарендорф), постцивілізаційним (К.Боулдінг), постбуржуазним (Дж.Ліхтайм), постісторичним (Р.Сейденберг),

постпротестантським (С.Алстром). Зустрічаються фантастичні ("постлюдське") і прагматичні ("постнафтове") його визначення, а деякі автори говорять про "завершення соціальності". Таке термінологічне різноманіття пояснюється складністю процесу сучасної соціальної трансформації. В соціологічній літературі характеристики стану українського суспільства в сучасних умовах неоднозначні й іноді мають протиріччя.

Основна характеристика сучасного українського суспільства – це те, що воно переживає перехідний період, ускладнений системною кризою, і ця обставина накладає відбиток на усі процеси і явища, у тому числі і соціально-політичні.

Перехідний період у розвитку будь-якого суспільства відрізняється певними найбільш характерними рисами, незалежно від конкретного змісту і спрямованості соціальних процесів. До них відносять: нестійкість, швидку зміну форм і методів економічної та політичної діяльності, інтенсивну боротьбу старого і нового, швидку зміну форм и методів економічної і політичної діяльності, появу нових соціальних груп та інтересів, багатоукладність, особливу роль держави в економіці і т. д.

Але разом із загальними, притаманними будь-якому перехідному періоду рисами, є й специфічні, характерні для конкретно взятої країни.

Українські вчені Гавриленко І.М., Мельник П.В. і Недюха М.П. характеризують стан сучасного українського суспільства наступним чином: " Ми намагаємося подолати наслідки досить затяжного і не дуже вдалого експерименту по створенню суспільства принципово нового типу, в результаті якого зазнали значні людські, матеріальні і моральні витрати, так і не досягнувши рівня найбільш розвинених країн світу. Традиційна культура (як елітарна, так і народна) в більшій мірі була зруйнована, замість цього нова, адекватна попередній, не кажучи вже найбільш розвиненої ... не була створена. Народне господарство зазнало в цілому продуктивних змін (індустріалізація, підвищення продуктивності праці, збільшення об'ємів валового національного продукту і т. п.), але далось усе це занадто дорогою ціною. Незаперечуваним слід визнати і певне зменшення соціально-економічного

розшарування суспільства, швидше за рахунок загального збіднення, ніж ствердження усіх соціальних верств населення, що живуть у достатку. Успіхи в освіті знецінюються поширенням функціональної неписьменності і нерівністю перед школою різних соціальних груп. На зміну соціальним групам прийшла партійно-державна номенклатура, відношення якої до свого народу не було більш розумним, більш відповідальним або справедливим. Індустріалізація сільського господарства відбулася шляхом знищення хлібороба і заміни його найманим сільськогосподарським робітником.

Збільшилася кількість вільного часу для основної маси населення, але його використання набуло таких мізерних і потворних форм, що мало негативний вплив на культурний і моральний рівень особистості. Замість проголошеного відмирання держави відбулося тотальне одержавлення громадськості і нічим не обґрунтована партизація держави. Мала місце деяка виробнича демократія, але вона не поширювалася на сферу політики та ідеології. Зрештою, був знищений той робочий клас, в інтересах якого нібито й здійснювались усі соціальні перетворення. Він розчинявся у безликій масі знеособленого і деструктуризованого міського населення. Надмірна секуляризація релігії і затвердження державного атеїзму зовсім не призвели до формування "нової людини", вільної, незалежної у своїх судженнях і вчинках, раціональної, всебічно і гармонійно розвиненої. Одним словом, це було суспільство далеке, а то й прямо протилежне задуманому".

У вітчизняній соціології існує точка зору відносно характеристики українського суспільства, яку поділяють соціологи, які пояснюють суспільні зміни, базуючись на теорії трансформації. Стверджуючи, що теорія трансформації здатна найбільш описати сутність суспільні процеси, що відбуваються, (оскільки вона є більш загальною відносно різноманітних концепцій модернізації, неомодернізації, пост модернізації і т. д.), прибічники цієї точки зору вважають, що у сучасному українському суспільстві розв'язуються задачі одразу декількох історичних періодів,

включаючи модернізацію і постмодернізацію. Відбувається як би "наповзання" одного етапу на інший, і має місце "комбінування" розвитку основних тенденцій.

Суспільство, що трансформується, живе одразу за різними парадигмами. Процес соціальної трансформації пов'язаний з наявністю суперечливих явищ кризи і прогресу, сплеску традиціоналізму і модернізації, соціального протесту і підтримки.

Таким чином, для України специфічною рисою перехідного періоду є соціальна невизначеність (аморфність).

Вона виражається:

1. у відсутності чітко визначеної мети, що надає сенсу "загальній справі" (відсутність ідеології).
2. у відсутності зрозумілої програми суспільних перетворень, що буде підтримуватися більшістю населення.
3. у непослідовності і суперечливості методів і засобів, що застосовуються для вирішення наявних проблем.
4. у розмитості, невизначеності норм (юридичних, соціальних, моральних).

У процесі створення соціальних показників необхідно методологічно коректно структурувати їх відповідно до сфер життєдіяльності суспільства.

Значення засади в системі показників має соціальна сфера. Вона є сферою взаємодії (співпраця, протистояння, конфлікти) різних спільностей: соціально-класових, демографічних, соціально-професійних, національних, територіальних.

Якщо раніше, у період існування СРСР, вимірювалася, головним чином, інтенсивність складання соціально однорідного суспільства, то тепер важливо зрозуміти і дослідити процеси соціальної диференціації. І тут особливого значення набувають показники відношення до власності, джерела доходів, доступ до реальної влади. Необхідні також показники статусу усіх соціальних груп, включаючи нові, раніше не представлені або представлені у незначних масштабах. Як вони формуються і яка їх реальна роль у перехідний період?

Особливу групу показників має складати група, яка фіксує зміну соціальних якостей населення, включаючи ціннісні орієнтації, рівень професіоналізму, відповідальність, дисциплінованість, установки на самовдосконалення.

У системі соціальних показників мають важливе значення показники соціальної конфліктності (за допомогою яких визначаються конфліктогенні фактори у соціальних відносинах, описуються конфліктні ситуації), показники соціальних антагонізмів, соціального невдоволення і напруженості.

В умовах побудови демократичної держави, які припускають відмову від політичної монополії однієї партії та ідеологічного диктату, необхідні показники, що фіксують процеси стабілізації політичної системи, посилення контрольних, організуючих, владних функцій держави.

У нових умовах потребує розробки група показників соціальної безпеки суспільства, держави, особистості (йдеться про показники внутрішніх загроз стійкому розвитку і функціонуванню усіх державних структур, загроз нормальній життєдіяльності громадян).

Усвідомленню процесів, що визначають стійкість громадської згоди і міцність цивільного світу, допомагає розуміння сутності, спрямованості і масштабів соціального невдоволення. В якості найбільш повнішої його характеристики може бути застосований комплексний показник протестної активності (тиск на владу). Цей показник є деякою інтегральною величиною, що визначається такими складовими: рівень мітингової активності, страйкова активність, масові збори підписів, інтенсивність критичних виступів в ЗМІ, масштаби антиурядової агітації, радикальність антиурядових закликів, масштаб силових акцій (тобто число зіткнень, відкритої протидії владі).

Особливої значимості сьогодні набуває характеристика ціннісних орієнтацій і установок у духовно-моральній сфері життя суспільства.

Таким чином, нова ситуація у суспільстві, що трансформується, викликає необхідність модифікації методичних підходів та наукового інструментарію, необхідність доповнення встановлених раніше показників новими.

Тема 3. Соціологічні теорії політики. Позитивістські теорії.

Кожна із соціологічних теорій політики ґрунтується на принципово відмінних методологічних підходах до аналізу суспільства в цілому і його політичної сфери. Кожна теорія, будучи певною мірою обмеженою, не претендує на статус універсальної і "єдино вірної", а аналізує окремі боки суспільства і окремі процеси його розвитку.

Наукова позиція О. Конта, засновника соціології як самостійної науки, сформувалася під впливом характерних особливостей суспільства, в якому він жив і історичних подій того часу. Найбільш значущими з них були:

Промислова революція.

Прогрес науки і техніки, застосування нових машин і технологій спричинили виникнення нового соціально-економічного порядку, для якого були характерні фабрична система господарювання, зростання населення, урбанізація.

Велика Французька революція 1789 р.

Поряд з проголошенням ідеалів загальної свободи, рівності і солідарності в суспільстві утвердилися нові цінності: матеріальний достаток, влада, слава, комфорт.

Демократична революція, центральною ідеєю якої були загальна рівність, рівноправність і свобода, сприяла зміні мотивації: у суспільстві посилювалися прагнення отримати земні блага, забезпечити гідне існування, а не порятунок душі і набуття Царства Божого після закінчення життя.

З утвердженням нових форм свідомості і дій людей, з'являлися нові зразки політичної поведінки. У цих умовах чітко проявилася нездатність науки пізнати

людське суспільство, пояснити сутність і передбачити наслідки змін, що відбуваються. Виникла потреба в обґрунтуванні нових підходів до його вивчення.

Мислителі того часу, критикуючи зароджується лад, намагалися сформулювати та обґрунтувати фундаментальні принципи нової політики, яка могла б забезпечити загальну свободу і рівність, намітити шляхи їх досягнення. Одні (Сен-Сімон, Фур'є, Оуен) пропонували умоглядні проекти суспільних перетворень, для реалізації яких потрібно було переконати правителів прийняти запропонований ними "справедливий" спосіб устрою життя.

О. Конт же доводив необхідність емпіричних досліджень явищ і процесів суспільного життя з метою виявлення їх причин. Він наполягав на дослідженні фактів, доступних емпіричному спостереженню. Вчений прагнув створити загальновизнану соціальну теорію зміцнення громадського порядку і гармонізації відносин між індивідом і суспільством. Суспільство, згідно з поглядами О. Конта, зводиться до суми складових його індивідів. Які люди - таке й суспільство. Ця позиція отримала назву соціального номіналізму.

О. Конт був переконаний, що теорія повинна спиратися на наукові методи, які дозволяють підтвердити або спростувати результати, отримані іншими дослідниками. Як методи аналізу суспільства він узяв методи природознавства. Його теорія, по суті, являє синтез природознавства і суспільствознавства. За аналогією з розділами фізики О. Конт розділив соціологію на "соціальну статику" (вивчення взаємодії частин суспільства для забезпечення стабільності і порядку) і "соціальну динаміку" (проблеми соціального розвитку). Мета усіх політиків, які опанували законами соціальних змін, вважав О. Конт, - прогрес в напрямку утвердження все більш досконалого суспільства, який зумовлюється усвідомленим прагненням людини до все більшого розвитку своєї природи. Розвиток природи людини сприяє зростанню технічної культури, що забезпечує прогрес науки, а прогрес науки вимагає кращої організації політичної влади, більш досконалої демократії.

Перед наступними поколіннями соціологів О. Конт поставив завдання: знаходити і обґрунтовувати закономірності розвитку суспільства. Ідеологія теорій, заснованих на об'єктивних законах, полягає в тому, що, спираючись на минуле і сьогодення, можна вірно, "науково" передбачити майбутнє. Оскільки закони об'єктивні, вони неминуче забезпечують практичне втілення "наукового передбачення" в життя.

Однак хід історичного розвитку, очевидні факти показали, що соціологічні теорії, засновані на причинно-наслідкових закономірності, не універсальні, як це вважали їх творці, а мають обмеження в часі і просторі. Вони були спростовані реаліями політичного життя. Ті закони, які діють в одному суспільстві, спростовуються соціальними фактами в іншому соціокультурному контексті.

Наприклад:

- Соціалізм сам по собі не гарантує розширення прав особистості, не забезпечує її всебічний розвиток і не надає всім необхідні волі.
- Зусилля сучасних реформаторів, які намагаються запозичувати і затвердити американську форму політичної організації, не приводять до бажаних результатів демократії по-американськи.

Тема 4. Дослідження соціології політики у річищі соціального реалізму

На позиціях соціального номіналізму стояв і Г. Спенсер. Основним фактором соціального розвитку, на його переконання, є фізико-моральна конституція індивіда, постійно виконує у його свідомості потреба найбільшого щастя. Г. Спенсер запропонував еволюційну теорію, згідно з якою соціальні та політичні зміни, характер систем суспільства пояснюються усередненим рівнем розвитку членів суспільства, перш за все - їх інтелектуальним і демократичним потенціалом.

На противагу О. Конту Спенсер зробив акцент не на тому, що змінюється в суспільстві на різних періодах людської історії, а на те, чому відбуваються конкретні

соціальні, політичні зміни і чому в суспільстві виникають соціальна несправедливість, політичні конфлікти, війни, революції і т. д. Найбільш вагомим внеском Спенсера в розвиток соціології політики є його дослідження правопорядку в контексті соціально-політичних реалій того часу. У роботі "Синтетична філософія» соціолог, поряд зі спробою обґрунтування універсальних закономірностей, виявив роль "законів безсумнівно людського походження" для тих стадій розвитку суспільств, "коли природа індивіда ще мало пристосована до гармонійного суспільного співпраці". Г. Спенсер стверджував, що всі елементи Всесвіту (неорганічні, органічні та надорганічні - соціальні) еволюціонують в єдності. Надорганічна еволюція проявляється в кількості і характері різного роду громадських структур, їх функціях, в тому, на що саме націлена діяльність політичних, церковних, професійних, обрядових установ і як вони забезпечують перехід соціальної матерії від "стану невизначеності, незв'язною однорідності до стану визначеної і пов'язаної різномірності ". Спенсер обґрунтовує постулат, згідно з яким основні структурно-функціональні зміни відбуваються в суспільстві лише в міру того, як до них доростає середній рівень членів суспільства, в культурному, науковому, інтелектуальному, демократичному відносинах. І особливо - в плані пом'якшення вдач і залучення людей до неухильного пунктах законам. Звідси випливає, що характер влади залежить в кінцевому рахунку від "середнього рівня людського розвитку в даний час" і тому "несправедливість уряду може існувати за допомогою народу, відповідно несправедливого в своїх почуттях і діях".

Г. Спенсер вважав, що природа людини змінюється поступово, долаючи через адаптацію людей до процесу розвитку суспільства негативні властивості індивідів. Тому він був проти політичного прискорення суспільного прогресу, проти спроб підштовхнути соціальну еволюцію за допомогою радикальних політичних реформ без урахування властивостей індивідів, що складають суспільство. Г. Спенсер не прийняв ідею революційного переходу ні до соціалізму, ні до лібералізму, хоча самі ідеали свободи індивіда і держави були для нього найвищою цінністю. Г. Спенсер

вважав, що в русі до демократичного суспільства не можна обійтися без політичної організації. Але при цьому важливо, щоб міра політичного контролю не пригнічувала функціональність індивідів. У роботі "Синтетична філософія» він пише: "Політична організація, постійно поширюючись на всі великі маси, прямо сприяє добробуту, видаляючи ті перешкоди для співпраці, які виникають з антагонізму індивідів ... - зазначав він. - Але політична організація також має свої невігоди, і цілком можливі випадки, коли ці невігоди переважають вигоди ... Організація припускає відомі обмеження індивідів, і ці обмеження можуть досягти таких крайніх меж, що стануть гірше анархії з усіма її лихами ".

У зв'язку з цим Спенсер особливо розглядає взаємини особистості і держави (роботи "Гріхи законодавців", "Особистість і держава" та ін.) За переконанням Спенсера, держава повинна бути прихильником демократичних свобод і вільного підприємництва. Цивілізований характер взаємовідносин особистості і держави може скластися лише в результаті їх еволюційного "дозрівання". Темпи зміни владних структур повинні бути оптимальними (не надто швидкими, що дозволяють адаптуватися до соціально-економічних змін), в іншому випадку - влада може відірватися від соціуму і втратити контроль над суспільством в цілому.

Методологічною позицією ряду соціологічних теорій є соціальний реалізм, згідно з яким суспільство і соціальні групи є якісно особливу реальність, що не зводиться до суми індивідів, що складають їх. Ця реальність автономна і первинною по відношенню до індивідуальної реальності.

Такої позиції дотримувався Е. Дюркгейм. Своє соціологічне кредо він виклав у знаменитій формулі: "Соціальні факти потрібно розглядати як речі". Соціальні факти, згідно з Е. Дюркгеймом, можуть бути двоякого роду: морфологічними, тобто матеріального характеру (територія, власність, обсяг і щільність населення, структура соціальних груп і т.д.); духовними (вірування, моральні норми і правові закони, колективні уявлення). За переконанням Е. Дюркгейма, завданням соціолога є знаходження причинно-наслідкових зв'язків між соціальними фактами в контексті

взаємовідносин суспільства і особистості; обґрунтування законів суспільства і формування на цій основі загальних уявлень про соціальні і політичні реалії, виявлення соціальної патології, як у розвитку суспільства, так і окремих індивідів.

Свою позицію Е. Дюркгейм викладав у роботі "Про поділ суспільної праці". Основним фактором матеріального й інтелектуального розвитку суспільства Е. Дюркгейм вважає поділ суспільної праці. Поділ праці визначає характер закономірностей, зв'язків між соціальними фактами суспільства і створює зв'язки, що забезпечують соціальну солідарність. Будь-яке суспільство, відповідно до поглядів Е. Дюркгейма, залежно від того, як функціонують його структури, може перебувати в нормальному та патологічному стані. Основна причина патології - аномальне розподіл праці, що веде до аномії (розузгодженості ціннісного світу). Аномія проявляється у функціональній розузгодженості елементів соціальної структури, в конфліктах між поколіннями і соціальними групами, в девіантну поведінку, прагненні втекти від реальності. У політиці аномія проявляє себе в дифузії влади, політиканстві, відсутності чіткості і узгодженості дій. Стан аномії, як вважає Е. Дюркгейм, прямо пов'язане з анархією, при якій декларовані права і свободи не можуть реалізуватися в реальному житті.

Тема 5. Дослідження політики представниками "розуміючої" соціології

Вплив соціальних дій на характер політичних реалій. Істотний внесок у розвиток соціології політики вніс М. Вебер - основоположник "розуміє соціології". Головне для нього і його послідовників - вивчення і інтерпретація зразків типової поведінки людей, в процесі якого створюється соціальна реальність.

Корінням "розуміюча" соціологія йде у герменевтику (мистецтво і теорія тлумачення давніх текстів і пам'ятників). Представники цієї соціологічної парадигми використовують методи інтерпретації поведінки людей, враховуючи при цьому соціально-культурний контекст, в якому реалізується їх діяльність.

М. Вебер запропонував метод розкриття сутності всієї соціальної реальності, всієї людської історії - вивчення соціальних дій як рушійних факторів всього людського існування в його універсальності. Він відрізняв дію від чисто реактивного поведінки. Дія, про яку людина не замислюється або в якому людина просто не бачить реальної мети (тобто ненавмисне дію, в якому відсутня розумовий процес і усвідомлено цілеспрямована активність) не є соціальною дією. Дія людини набуває характеру соціальної дії в тому випадку, коли мають місце два принципових моменти:

- Суб'єктивна мотивація індивіда, який вкладає у свій акт певний сенс;
- Орієнтація на поведінку інших людей.

Відправний постулат (тобто теза, твердження, на якому будувалася вся теоретична конструкція) соціолога полягав у тому, що структура соціальної реальності конструюється в кінцевому рахунку соціальними діями індивідів, і для соціології об'єкт пізнання - "витлумачити, зрозуміти соціальну дію і тим самим каузально пояснити його процес і вплив".

Представники "розуміючої соціології" виходять з того, що характер суспільства, демократичність чи авторитарність його інститутів, зміст політичного життя є похідними від особливостей соціальних дій індивідів. Якщо люди (як керівники, так і керовані) в своїй більшості роблять дії цілеспрямовані, осмислені, зрозумілі та передбачувані, то громадські та політичні структури будуть відрізнятися високим ступенем своєї організації і раціональності. І навпаки: якщо в поведінці людей переважають емоційно забарвлені дії, засновані на ціннісно-релігійних мотивах, традиціях або базуються на партикуляристських відносинах (симпатіях і антипатіях, почуттях особистої відданості вождям, старійшинам, політичним лідерам, лояльності до "своїх" при негативному відношенні до "чужинцям"), то таке суспільство не може мати раціонально функціонують політичні інститути.

Партикуляризм (від лат. *Particula* - невелика частина, лат. *Particularis* - частковий) - прагнення до приватних моментів, відокремлення. Даний термін

найбільш широко використовується в політиці і позначає - переслідування окремими частинами держави особистих інтересів, на шкоду інтересам загальнодержавним.

У широкому значенні партикуляризм є відстоювання окремими соціальними, етнічними, релігійними групами в державі своїх особистих інтересів, на шкоду інтересам усього співтовариства або держави в цілому. У більш вузькому значенні, даний термін використовується для позначення політичної тенденції окремих областей держави до самостійного політичного життя.

Основні роботи М. Вебера, в яких розглядаються проблеми політики: "Протестантська етика і дух капіталізму", "Про патентування деяких категоріях розуміючої соціології", "Політика як покликання і професія".

М. Вебер акцентує увагу на тому, що ніяка соціальна структура (державна, партія, корпорація і т. д.) сама по собі не є суб'єктом соціальної дії. Для того щоб вивчити їхню дію з соціологічних позицій, потрібно інтерпретувати дії складових індивідів. При цьому в якості методологічного інструментарію М. Вебер вводить в соціологічне дослідження чотири індивідуально-типові моделі дій індивідів, чотири типи дій, які розрізняються за ступенем раціональності, яка присутня у них: цілераціональна, ціннісно-раціональна, афективна, традиційна.

Ці типи дій є практично у кожному суспільстві, кожній культурі. Але для одного суспільства характерні одні типи дій, які в кінцевому рахунку позначаються на характері політичних реалій, а для іншого - інші.

Прикладом цілераціональної дії в політиці може бути поведінка людей, свідомо роблять політичну кар'єру, приймаючи власні рішення. У такій поведінці є рельєфно виражена мета, зміст дій, який зрозумілий для оточуючих, спонукаючи останніх до прийняття адекватних самостійних актів, що також мають сенс і мету.

Цілераціональні дії у великій мірі поширені в політичній сфері, оскільки для того щоб політика була ефективною, контрольованою, зводила до мінімуму конфлікти між людьми і сприяла їх співтворчості, потрібні акції, сенс яких зрозумілий як для керівників, так і для керованих.

Зрозуміло, не в усякому суспільстві навіть у політичній сфері цілераціональні дії поширені, типові. Є суспільства, де в політичній сфері переважають ціннісно-раціональні дії, які можуть бути зрозумілі лише з урахуванням уявлень про цінності певних світоглядних систем. Наприклад, якщо для людей цінність власного життя ніщо в порівнянні з вірою в правоту вождя, курсу партії, і ці люди готові до позбавлень і самопожертви, то вони здійснюють ціннісно-раціональні дії.

У деяких країнах і культурах ціннісно-раціональні дії можуть бути домінуючими, відповідно, поширюючись і на політичну сферу. Приклади цього - політика ненасильства або неопору.

Ще менший ступінь раціональності присутній в афективних діях.

У політиці афективні дії проявляються у фаворитизмі, дарування статусних і владних привілеїв, у неправовій зняття чиновника з посади під впливом заздрості або страхів, в неадекватному виконанні службових обов'язків через налинули емоцій. Афективні дії завжди впливають на політику, характер прийнятих рішень. Але в різних культурах ставлення до подібного роду діям різне.

До традиційних дій відносяться повсякденні поведінкові акти, що здійснюються за звичкою або в силу прихильності вдач і звичаїв, коли підставою вчинків служать сформовані в суспільстві традиції.

Дослідження політики через інтерпретацію соціальних дій.

У дослідженні політики конкретного суспільства Вебер виділяє кілька типів розуміння соціальних дій.

Перший тип інтерпретації - розуміння через пряме спостереження.

Наприклад, спостереження на телеекрані образу сучасного політичного діяча, який демонструє оптимізм, безкорисливість, спрямованість у майбутнє. Цього сприйняття образу, який уособлює собою зазначені якості, прямого спостереження поведінки політика недостатньо, щоб зрозуміти суть соціальної дії (тобто вчинків, поведінки політика).

Другий тип розуміння соціальної дії - пояснювальний розуміння, при якому з'ясовуються мотиви конкретного соціальної дії, що спонукали індивіда до певних дій. На переконання М. Вебера, щоб здійснити цей тип розуміння, необхідно поставити себе на місце індивіда, чия поведінка ми намагаємося пояснити, і тим самим з'ясувати мотиви, які стоять за його діями.

Третій тип інтерпретації соціальної дії - причинне пояснення, тобто знаходження того, що було причиною появи самих мотивів, які призвели до відповідних соціальних дій. Вебер наполягає на необхідності зіставлення і встановлення зв'язків між цілою серією дій або подій. Оскільки ці зв'язки, як правило, приховані, не лежать на поверхні явищ, їх встановлення викликає необхідність проведення соціологічних досліджень.

Подібного роду дослідження здійснив сам Вебер. У роботі "Протестантська етика і дух капіталізму" Вебер показує взаємозв'язок протестантських релігійних цінностей та розвитку "духу капіталізму", стверджуючи, що в країні, де ці цінності домінували, швидше і легше склалися капіталістичні відносини.

Проте навіть використання всіх типів розуміння, узятих разом, не гарантує вичерпне пояснення соціальної дії, оскільки розуміння завжди відносно. Воно не є повністю адекватним навіть при безпосередній взаємодії людей один з одним. Досліднику ж необхідно аналізувати і ті соціальні дії, які віддалені в просторі і в часі. При цьому соціолог спирається на емпіричні дані, документи, статистичні та інші матеріали, вивчення яких дозволяє зрозуміти суб'єктивні значення, що існували у свідомості людей, їхнє ставлення до тих чи інших цінностей. Це дає можливість скласти цілісну характеристику політичної поведінки людей, що жили в конкретному суспільстві і в конкретний час.

Вивчаючи конкретні соціальні дії індивідів, соціолог шукає відповідь на наступні питання:

- В якій мірі раціональні їх дії?
- Наскільки типові ці дії для певного культурного контексту?

- Наскільки велика ймовірність тих чи інших соціальних дій в конкретному суспільстві?

Як спосіб вирішення цих проблем М. Вебер використовує конструювання ідеально-типової моделі соціальної дії індивіда.

Дослідник, на переконання М. Вебера, повинен зіставити наявні в нього дані з моральними, естетичними, релігійними, світоглядними орієнтирами, виявивши при цьому реальні цінності для людей, які є об'єктом дослідження.

Згідно з поглядами М. Вебера, для розуміння причинних зв'язків в соціальній реальності і пояснення типових соціальних дій індивідів необхідне порівняння з недійсною конструкцією - комплексом витягнутих з емпіричної реальності загострених елементів, що виражають найбільш значуще і характерне для суспільних явищ чи соціальних дій.

Наприклад, можна сконструювати ідеально-типову модель партійного лідера, чиновника або самого звичайного обивателя. Зрозуміло, у житті не може бути ідеальних вищеназваних персонажів. В силу різних причин завжди є відхилення від ідеального типу. Порівнюючи реальний і ідеальний тип, дослідник може по відхиленню від ідеального типу встановити особливості конкретних людей (тобто, особливості характерних для них дій).

Порівняння ступеня поширеності цілераціональних дій та інших типів дій дає можливість виявити, який тип дій є домінуючим і зробити висновок про конкретному типі раціональної поведінки людей і, відповідно, конкретної парадигмі раціональності суспільства.

Дослідження історії товариств дозволяє відзначити переважання на ранніх стадіях традиційних і афективних дій. У міру розвитку суспільств в них починають домінувати ціннісно-раціональні, потім цілераціональні дії. Раціоналізуються світоглядні установки, раціоналізується спосіб життя в цілому: праця, дозвілля, освіта, сімейно-шлюбні відносини і, звичайно, політичні інститути. Раціональні дії людей конструюють і раціональну соціальну і політичну реальність.

Тема 6. Відображення політичної реальності з позицій функціоналізму

Функціоналізм - не цілісна концепція. Він представлений кількома течіями: абсолютним функціоналізмом (Б. Малиновський, А.Р.Редкліфф-Браун), структурним функціоналізмом (Т. Парсонс), функціоналізмом середнього рівня (Р. Мертон). Зазначені течії функціоналізму об'єднує системне бачення соціальної сфери: суспільство утворює цілісність, що об'єднує взаємозалежні елементи і не зводиться до суми його частин.

Абсолютний функціоналізм. На основі системного бачення суспільства Б. Малиновський висуває твердження, що воно складається з інститутів і діяльності, що має функцію задоволення певних потреб.

На переконання Б. Малиновського, вивчення соціальних фактів є вивчення їх функцій. Оскільки "кожна людина має їсти, дихати, спати, відтворювати себе, звільнятися від продуктів обміну усюди, де б він не був, за будь-якої цивілізації", товариства повинні задовольняти природні потреби людини. Звідси випливає, що кожен об'єкт, кожна практика, кожне вірування, кожен інститут існують тільки тому, що виконують ту чи іншу життєву функцію. "Функція завжди означає задоволення певної потреби, починаючи з простої дії - з їжі, і аж до священнодійства, коли факт віросповідання вписується в систему вірувань, визначених культурної необхідністю діяти тільки спільно з живим Богом".

Малиновський вважав, що вивчення суспільства передбачає аналіз його інститутів через їх функції, а також визначення потреб, на які ці функції покликані відповідати. Кожне суспільство по-своєму регулює свої біологічні та похідні потреби.

Прихильником абсолютного функціоналізму був і англійський етнограф і антрополог А.Р.Редкліфф-Браун. Згідно Редкліффу-Брауну, функція отримує своє

вираження в тому вкладі, який той чи інший елемент даного суспільства вносить у справу забезпечення його безперервності й постійності.

Редкліфф-Браун одним з перших підтримав постулат функціонального єдності як "умови того, що всі частини системи взаємодіють між собою досить гармонійним і послідовним чином з таким розрахунком, щоб не породжувати безвихідні конфлікти". Крім того, Редкліфф-Браун приходить до висновку, що не кожен елемент виконує певну функцію. І ще: один елемент може виконувати різні функції.

Структурний функціоналізм Т. Парсонса. Початок наукової діяльності Т. Парсонса збігається з періодом депресії, пережитої американським суспільством. Процеси, що відбуваються в Америці, не могла пояснити повною мірою жодна з існуючих в той час соціальних теорій. Т. Парсонс піддав їх критиці і запропонував теорію соціальної дії, згідно з якою при вивченні політичної реальності необхідно враховувати не тільки раціональні, але й ірраціональні компоненти (тобто ті компоненти, які засновані не на розумі, розумі, логіці, ясному усвідомленні цілей і мотивів своїх дій, а припускають більшою мірою емоційний, імпульсивна, неусвідомлюване поведінка) в діях людей.

У поглядах на суспільство соціолога цікавили, насамперед, питання, як соціальній системі вдається долати людську ірраціональність подолання ч.ірр. і вирішувати соціальні конфлікти. На переконання Т. Парсонса, влада не є головною силою, здатною запобігти соціальному протистоянню і його негативні наслідки.

Насильство може бути ефективним протягом історично нетривалого періоду. Опора на силу призводить до поглиблення проблем громадського порядку, викликає негативні реакції людей, що сприяє громадській дезінтеграції. Крім того, воно неефективно і з трудових і тимчасових витратах.

Як же підтримувати порядок у суспільстві? Що може бути альтернативою влади і насильства?

В якості альтернативного влади кошти для підтримки порядку в суспільстві Т. Парсонс пропонує:

Перше - затвердження такої ціннісної парадигми, яка забезпечує співробітництво людей на основі узгодженості їх базових потреб і загальних ціннісних орієнтацій;

Приклади для пояснення: 1) порівняти поведінку людей в наступних ситуаціях: черга в магазинах в совкові часи - черга за хлібом за картками в блокадному Ленінграді.

2) ставлення до тварин в сучасному українському суспільстві (де існує стаття, яка передбачає покарання за жорстоке поводження з тваринами) - відношення до тваринного світу жителів Тибету (для ілюстрації - епізод з фільму "Сім років у Тибеті").

3) Частковий листа російської жінки, яка виїхала на ПМЖ до Німеччини: "Ви зможете розвернутися в недозволеному місці на Кутузовському проспекті в 12 годин ночі, коли навколо нікого немає? Те ж у Німеччині неможливо - не тому, що покарають, а тому, що тут ТАК НЕ РОБЛЯТЬ".

Друге (і це вирішальний фактор) - самообмеження людей, добровільне прийняття ними спільної культурно-ціннісної системи.

"Нове соціетальне співтовариство, що розуміється як інтегративний інститут, - укладає Парсонс, - має функціонувати на рівні, відмінному від тих, що звичні нашої інтелектуальної традиції; воно повинно вийти за ті межі, де правлять політична влада, багатство та фактори, що їх породжують, і піднятися на рівень ціннісних прибічностей і механізмів впливу "(Т. Парсонс "Система сучасних суспільств").

У такому ідеальному випадку немає необхідності в зовнішньому джерелі влади, щоб забезпечити порядок у суспільстві. Якщо ж влада часто вдаються до насильства, це говорить про неузгодженість у функціонуванні структур, про існування в суспільстві патології і загрозу дезінтеграції.

Суть структурно-функціональної парадигми, запропонованої Т. Парсонсом: Соціальна система стійка завдяки здібностям до самоадаптації і самоінтеграції, які

обумовлені розвитком і вдосконаленням соціальних функцій. При цьому кожна частина системи знаходиться у взаємній залежності з системою в цілому і всіма її частинами.

На думку Парсонса, щоб соціальна система була життєвою і стабільною, вона повинна відповідати чотирьом функціональним вимогам - адаптації, ціледосягнення, інтеграції та відтворення свого культурного зразка. Заміна одних структур на інші не може автоматично призвести до адекватну трансформацію цінностей, статусів, ролей, і призводить до втрати функціональності новостворюваних політичних і економічних структур.

Роботи Т. Парсонса, присвячені цим проблемам: "Структура соціальної дії", "Соціальна система", "Система сучасних суспільств".

У книзі "Соціальна система" Парсонс відзначає, що протидії людей один одному взагалі уникнути не можна, але від цього суспільство не входить в фатальну кризу і соціальну вакханалію. Головне - щоб працював механізм соціального контролю (контролю взаємодії людей), що не виключає використання матеріальних, духовних, репресивних і виховних засобів. Сталий розвиток в кінцевому рахунку забезпечується загальною системою цінностей, яка формує єдину мотивацію поведінки, гармонізує соціальні ролі через загальновизнані культурні стандарти і моральні орієнтації.

Перехід від владно-силового порядку до порядку, заснованого на культурній легітимізації, не може здійснитися швидко, оскільки для цього потрібні і нові структури (демократичного вільного суспільства), і нові їх функції.

Таким чином, спираючись на положення структурно-функціональної парадигми, можна зробити наступний висновок: для переходу від соціального порядку, заснованого на владному насильстві, на авторитаризмі, деспотизмі або тоталітаризмі, на запропонованих статусах, до соціального порядку з культурною легітимізацією, який передбачає вільних індивідів, правове регулювання відносин між ними, потрібен не тільки значний рівень індустріалізації, інформатизації та

освітнього потенціалу народу, а й у якості необхідних умов - культурні підстави у вигляді ліберально-демократичних цінностей, досяжних соціальних статусів, значного розширення рольового плюралізму, а також адекватних їм інституційних структур і функцій.

Функціоналізм середнього рівня. Р. Мертон дає слову "функція" наступне визначення: "Функції - це ті спостережувані наслідки, які сприяють адаптації чи пристосуванню даної системи". Р. Мертон виділяє функції явні та латентні (приховані).

"Явні функції - це ті об'єктивні наслідки, які вносять свій внесок в регулювання або пристосування системи і які входили в наміри і усвідомлювалися учасниками системи.

Латентні функції відповідно - ті об'єктивні наслідки, які не входили в наміри і не були усвідомлені "(Р. Мертон." Явні та латентні функції ")

Заслугою Р. Мертона є і те, що він запропонував аналіз соціальної структури взагалі і політичної зокрема через призму двох взаємозалежних змінних: 1) які цілі відстоює структура та 2) які законні, інституційні засоби досягнення цих цілей. Суперечності між цілями і засобами, їх характер і гострота впливають на те, чи приймають люди суспільні цілі і використовують вони нормативні або незаконні засоби для їх досягнення.

Враховуючи різне ставлення індивідів до громадських цілей і засобів, Мертон виділив п'ять типів найбільш характерної поведінки - конформізм, інновація, ритуалізм, ретретизм, заколот.

Конформізм - визнання як офіційних політичних цілей, так і інституціональних засобів їх досягнення. Цей тип поширений, коли ступінь стабільності суспільства висока, коли має місце відповідність і культурним цілям, і інституціональним засобів. Така відповідність є передумовою підтримки громадського порядку і стійкості соціальної організації суспільства.

Інновація як тип політичної поведінки передбачає значне акцентування мети - набуття якомога більшого політичного капіталу. Інновація - це відмова від легітимних методів для досягнення легітимної мети. Носії такої поведінки націлені на набуття якомога більшого політичного капіталу, що найчастіше пов'язане з використанням хоч і ефективних, але інституційно заборонених засобів досягнення влади. З цією метою може використовуватися все те, що пов'язано з маніпуляцією громадською думкою, коли використовуються прийоми, що впливають на підсвідомість виборців, умисна дискредитація конкурентів. На цій основі виникає девіантна поведінка політиків і їхнього оточення.

Ритуалізм припускає зниження для себе такої мети, як здобуття політичного капіталу. Ритуалізм характеризує таке політична поведінка, для якого притаманний відмову від високих політичних ідеалів через страх їх краху в реальній політичній практиці. Ритуалісти беруть епізодичну участь в політиці. У своїх діях вони не виходять за рамки схвалюваних політичних цілей і засобів. Для суспільства зниження політичної активності людей не обертається соціальною проблемою, оскільки в своїх діях вони не виходять за рамки нині схвалюваних політичних цілей і засобів.

Ретритизм як тип поведінки характерний для тих, хто не сприймає як офіційні політичні цілі, так і засоби їх досягнення. Зазвичай у такому випадку мова йде про осіб, що відкидають загальні цінності і відносяться до маргіналів - бродяг, осіб без певного місця проживання, наркоманів, алкоголіків і т. п. Є і такі групи населення, які, розчарувавшись в соціальній дійсності, здійснюють втеча від суспільства (ескапізм, від англ. escape - тікати, врятуватися - прагнення особистості втекти від дійсності у світ ілюзій, фантазій). У самих крайніх випадках це може прийняти форму самогубства. Частина людей минає в закриті релігійні секти, до чаклунів і шаманів, до нових "Ісус" і "Дівам Маріям".

Заколот як тип поведінки передбачає відмову від пануючих політичних цілей і засобів боротьби за них, але при цьому люди ратують за принципово інші, яке

офіційно не вдобряються, політичні цілі і засоби їх досягнення. І не тільки ратують (виступають, підтримують, висувають), але й активно діють у цьому напрямку. Така поведінка характерна для людей, орієнтованих на ненормативне політична поведінка, на використання неординарних політичних засобів, у тому числі терористичних.

Тема 7. Дослідження політичної сфери суспільства з позицій інтегральних підходів

У розглянутих раніше темах зазначено, що у представників кожної соціологічної парадигми є своє конкретне бачення політики, яке ґрунтується на використанні, як правило, одного конкретного теоретичного і методологічного ракурсу до її аналізу, одного головного чинника для її інтерпретації.

У соціології існують також дослідження, в яких політичні реалії аналізуються з використанням комплексних, інтегральних підходів, при яких враховується як роль об'єктивних соціальних і культурних факторів, так і суб'єктивного впливу конкретних агентів політики (тобто, дії окремих осіб, громадських груп і прошарків, які відносяться до сфери політики).

Основоположником інтегральної соціології і, відповідно, інтегральних підходів до політики є Пителин Сорокін. П. Сорокін розробив свою теорію на основі синтезу соціологічних ідей як відомих російських соціологів (Л. Петражицького, М. Ковалевського), так і західних - Е. Дюркгейма. М. Вебера. Разом з тим, його теорія - принципово нове розуміння людини, влади, суспільства, новий погляд, суть якого сам автор характеризував як інтегралізм.

П. Сорокін про інтегральної сутності людини і ролі добра в політиці. Людська особистість, на переконання П. Сорокіна, формується під впливом низки чинників - космічних, психологічних, біологічних, соціальних, політичних, але насамперед - соціокультурних.

При народженні людина ще не є ні особистістю, ні творцем суспільного життя. Її моральні переконання, естетичні смаки та політичні погляди не визначені.

Природа людської особистості інтегральна - в людині тісно пов'язані біопсихологічне та соціокультурне початку. Інтегральна природа особистості формується в процесі взаємодії індивідів один з одним, що також відбувається під впливом комплексу факторів. На характер взаємодії людей впливає і несвідомі рефлекси, і біосвідомі регулятори (відчуття голоду, спраги, сексуальні потяги), і соціосвідомі норми і цінності, які включають політичні уподобання.

"Нова інтегральна теорія людської особистості, - пояснює Сорокін, - не заперечує, що людина є твариною організмом, наділеним " несвідомим ", рефлексивно-інстинктивним механізмом тіла, але вона підкреслює, що крім цієї форми буття, людина є свідомим, раціональним мислителем і надсвідомим творцем або духом "[Сорокін П. Головні тенденції сьогодення. - М., 1993. - С.143.]

Інтегральна сутність людини виявляється в тому, що він є не тільки емпіричним спостерігачем і експериментатором, раціональним мислителем, а й активним учасником створення творчого начала в суспільстві. Крім неорганічних і органічних явищ, які існували до появи людини, людина створив нову реальність – суперорганічний чи культурний світ, що має компонент сенсу. Саме зміст, який надає людина неорганічних і органічних явищ, радикально змінює їх цінність і в значній мірі детермінує характер поведінки людей.

Так, шматок дешевої тканини, прикріплений до жердини, завдяки своїм змістом перетворюється в національний прапор, символ честі нації, заради якого люди жертвують своїм життям.

Біологічно і фізично немає людських організмів, які були б королями або героями, керівниками або керованими. У соціокультурному відношенні абсолютний монарх має незрівнянно більшою силою, ніж кожен з його підданих, яким би фізично сильним він не був. Всі ці та інші смисли з'явилися завдяки створеному людиною суперорганічного світу.

За Сорокіну, серед смислових цінностей суперорганічного світу є якась вища інтегральна цінність - єдність Істини, Краси і Добра. Людина, на його думку, вельми досяг успіху у видобутку істини, знань і в створенні шедеврів краси. Однак за останні чотири століття, як вважає соціолог, творчість в області Добра різко відстало від творчої діяльності в галузі Істини і Краси. Людині не вдалося обґрунтувати ефективні політичні стратегії для свого морального піднесення, для контролю своїх несвідомих інстинктів і чуттєвих жадань. Замість політики, націленої на виробництво Добра, має місце гонитва за владою, пануванням і насолодами, за матеріальним благополуччям.

Неегоїстична творча любов, стверджує Сорокін, може покласти кінець агресивної політики, нападів індивідів і груп один на одного; перетворити ворожі відносини у дружні; може надати такий вплив на характер міжнародної політики, що призведе до умиротворення конфлікти.

Крім того, неегоїстична любов необхідна для фізичного, духовного і морального здоров'я людини. Спираючись на дослідження, Сорокін зазначає, що люди-альтруїсти живуть довше, ніж егоїсти; діти, позбавлені любові, схильні до морального каліцтва, кохання - найсильніший засіб проти політичного радикалізму, екстремізму і проти соціальної аномії - тенденцій до злочинності, ненависті, психоневрози.

На думку Сорокіна, відомі до цих пір форми правління не брали в розрахунок енергію неегоїстичної любові, і тому демократичні режими були настільки ж войовничими, нестійкими, як і авторитарні режими, і мали такий же рівень злочинності.

При здійсненні тієї чи іншої політики ніколи не ставилося питання про Добро - перш за все - питання про гуманність шляхів і засобів досягнення поставлених цілей, про їх адекватності природі людини, про "заспокійливу і гармонізує функції любові, яка є" найкращий гаситель "міжлюдської агресії, ворожнечі і боротьби"
[Сорокін П. Таємнича енергія любові // Социс. - 1991 - № 8. - С. 121]

Соціокультурні суперсистеми і флуктуація товариств.

Соціокультурні суперсистеми в історії людської цивілізації. В культурі людства Сорокін виділяє безліч різних за величиною культурних систем. До основних культурним системам соціолог відносить мову, науку, філософію, релігію, мистецтво, етику, право. Коли ці системи затверджуються, вони також реалізуються в поведінці та способі життя їх носіїв.

Крім цих великих систем, є ще більш велике культурне єдність, позначене Сорокіним як соціокультурні суперсистеми, які різняться в залежності від характеру своїх основних цінностей. На думку вченого, всі економічні, політичні, соціальні реалії, типи особистостей і груп необхідно аналізувати в контексті процесу періодичної зміни друг друга трьох відомих до цих пір соціокультурних суперсистем, характерних для всієї історії людської цивілізації - релігійної або ідейної, чуттєвої та інтегральної при домінуванні однієї з них.

Так, наприклад, в Європі з VI по XII ст. чільною була релігійна суперсистема, згідно цінностям якої економіка, політика, право, мораль, філософія, мистецтво були підпорядковані теології. Вищою істиною вважалася релігійна істина. Хоча чуттєві та інтегральні системи присутні в середньовічній культурі, їх роль була незначна. Починаючи з XVI і аж до XX ст. в Європі утверджується і домінує чуттєва культура, яка акцентує такі чуттєві цінності, як добробут, комфорт, насолода, популярність, жадання влади і слави - все це детермінує переважаючий тип особистості, образ соціальних груп, характер інститутів. Релігійні цінності залишилися, але їх визнають тільки на словах. В історії людської цивілізації були періоди, хоча нетривалі, коли переважала інтегральна суперсистема культури - греко-римська культура IV-VI ст. до н. е., європейська культура XIII в. Починаючи з XX століття на зміну чуттєвої культури йде культура інтегральна, стверджується в якості домінуючої цінності "нескінченну різноманітність, що складається з чуттєвого, раціонального і надраціонально-надчуттєвого аспектів" [Сорокін П. Соціологічні теорії сучасності. М.: ИНИОН, 1992. - С. 37].

Основний закон історії. Спираючись на дане бачення історичного процесу П.Сорокін обґрунтував, як йому здавалося, "основний закон історії", згідно з яким відбувається перманентна флуктуація (коливання від середніх параметрів) як соціокультурних суперсистем, так і товариств, так само, як їх конкретних сфер: типи політики, економіки, ідеології не є постійними і не розвиваються по висхідній лінії, а безперервно "гойдаються між полюсами тоталітаризму і строго вільних режимів".

Флуктуація (від лат. Fluctuatio - коливання) - коливання, відхилення від середніх параметрів.

Виходячи з цього постулату, соціолог прогнозував, що з переходом від чуттєвої культури до нового інтегрального циклу відбудеться подолання нинішнього кризового стану, при якому небачений розквіт науки, технологій, освіченості поєднується дивним чином з війнами і революціями, міжлюдськими розбратами і знеціненням людського життя.

Три типу культури

У своїх численних працях він розглядав історію людства як послідовну зміну якихось соціокультурних суперсистем, об'єднаних періодично мінливим єдністю цінностей, норм і значень. Під впливом «двоїстої» природи людства: істоти мислячого і істоти відчуває, і формується кожна культурна суперсистема. Виходячи з цього, він виділяв три типи культури: два протилежних один одному типу - ідеаціональний, якщо переважає «істина віри», і чуттєвий тип, якщо переважає «істина почуттів», і третій - змішаний, проміжний між ними тип - ідеалістичний, де «людськими умами керуватиме істина розуму». Сорокін підкреслює, що в «чистому вигляді» у конкретному суспільстві ідеаціональна і чуттєва суперсистеми культури ніколи не реалізуються. Мова може йти лише про домінування і про певний пануванні кожної з них в той чи інший історичний період. Запропоновано типологію суперсистем культури філософ наповнює фактичним змістом, виділяючи її основні складові - мистецтво, істину, мораль, право, що є «основою і фундаментом всякої культури» - і зумовлюють їхні характеристики.

Ідеаціональна культура, за своєю суттю, релігійна. Вона заснована «на принципі надчуттєвого і свержрозумності Бога, як єдиної реальності і цінності». Ідеаціональне мистецтво націлене на релігійну тематику, де домінуючим сюжетом є надчуттєве царство Бога, героями - сам Бог, ангели, святі і грішники, таємниці світобудови, спокутування, розп'яття, рятування та інші трансцендентні події. «Це не мистецтво одне професійного художника, а творчість безіменного колективу віруючих, які спілкуються з Богом і зі своєю власною душею». Стиль цієї художньої культури символічний і багато в чому формальний. Художній образ ідеаціонального мистецтва втілюється: в архітектурі церковних будівель, богослужбових музичних співах, в релігійних літературних молитвах. Вищою ідеаціональною істиною в Сорокіна є «істина віри». «Вона непогрішима і дає адекватне знання про справді реальні цінності». Божественне одкровення ідеаціональної істини досягається за допомогою містичного досвіду, божественної інтуїції і натхнення. Ідеаціональні етичні цінності та норми будуються на єднанні зі надчуттєвий Абсолютом і сприймаються як безумовні, незмінні, вічні. У свою чергу, ставлення до життєвих насолод і задоволень в цій культурі негативно. Головним є бездоганне виконання людьми своїх обов'язків між Богом і суспільством. Ідеаціональне право також спиралося на абсолютні і незмінні принципи, дані Богом. Норми, закони і форми застосування релігійних підвалин у ідеаціональній культурі абсолютні і жорсткі. Юридична свідомість даного товариства «вільно від усяких сумнівів, не допускає критики і обговорення».

Чуттєва (або сенситивна) культура є антиподом ідеаціональної. Сенситивне мистецтво живе і розвивається у світі почуттів. Його темами і персонажами є реальні події та представники різних соціальних груп. Завдання мистецтва - принести задоволення глядачеві, слухачеві або читачеві, здобути у нього успіх, визнання і славу. Стиль сенситивного мистецтва натуралістичний, вільний від будь-якого символізму. Творцем такого мистецтва є професійні художники. Однак «поруч з цими чудовими досягненнями, - підкреслює Сорокін, - наше чуттєве

мистецтво містить в собі самому віруси розкладання і розпаду ...», які «і звертають багато чесноти чуттєвого мистецтва в його ж вади». На думку вченого, мистецтво стає «музеєм соціальної патології». І все ж Сорокін далекий від песимізму: на зміну руйнівним тенденціям чуттєвого мистецтва він очікує прихід нового, і швидше всього ідеаціонального мистецтва. Серйозні проблеми, на думку Сорокіна, існують і у функціонуванні істини. Цілісний світогляд у чуттєвій суперсистемі культури підміняється мішаниною «з с'як-так склеєних один з одним фрагментів науки».

Третьою суперсистемою, на думку Сорокіна, є ідеалістична культура. Вона пов'язує надчуттєвий і свехраціональний аспект, виступаючи як проміжна і перехідна між вищеназваними суперсистемами. Для головних складових ідеалістичної культури діє вихідний принцип: реальна дійсність різноманітна, в ній задіяні чуттєва і надчуттєві сторони поєднуються ідеаціональні і сенситивні цінності.

Основний закон історії Сорокін застосовує і при аналізі сучасних йому товариств. Чуттєва форма соціокультурної суперсистеми є, за Сорокіним, головною детермінантою сучасного суспільства, його способу життя, домінуючої ментальності і прагнень людей. Під впливом флуктуації в ХХ столітті почався процес дезінтеграції чуттєвих товариств, який так чи інакше охопив всі країни світу. Порушилися механізми соціального контролю, бо сталася дезінтеграція моральних, правових цінностей, які управляли поведінкою індивідів і соціальних груп. Коли люди виходять з-під контролю загальновизнаних цінностей, вони перетворюються в істоти, керовані, головним чином, несвідомими рефlekсами і біосвідомими регуляторами - своїми пристрастями і прагненнями. У цьому соціолог вбачав глибинні коріння індивідуалізму та егоїзму, загострення боротьби за існування, перетворення сили в право і, нарешті, - війн, революцій, зростання злочинності, проявів соціальної аномії. "Так це було в усі великі перехідні періоди, - зазначав Сорокін, - від одного базисного соціокультурного ладу до іншого, і так це відбувається в сьогоденному столітті.

Цикл флуктуації. За Сорокіним, процес флуктуації соціокультурної системи проходить через ряд послідовних етапів: дезінтеграція - криза - мобілізація сил - новий соціокультурний порядок.

Катаклізми, на думку соціолога, є наслідками дезінтеграції чуттєвої культури - моральних, правових та інших цінностей, які раніше контролювали поведінку людей. Вихід з-під їх контролю призводить до того, що індивіди починають, головним чином, керуватися своїми біологічними спонуканнями, пристрастями і прагненнями. У цих умовах загострюється боротьба за існування, сила стає правом, революція і інші форми міжлюдських чвар спалахують у безпрецедентному масштабі.

П. Сорокін розглядає природу кризи. Занепад відбувається двома шляхами: а) шляхом виродження вільних інститутів, цінностей та ідеології в "примусових і шахрайських монстрів", б) шляхом зростаючого знецінення колишніх інститутів, цінностей та ідеологій. Конкретно це виражається в тому, що на тлі урочистих декларацій рівних прав усіх громадян на життя, свободу, пошуки щастя в реальному житті гігантськи зростає нерівність між владними магнатами і залежним "людським прахом"; що газети, радіо і телебачення монопольно контролюються невеликою групою "владної еліти"; що принцип загального виборчого права у своїй вихолощеної формі "забезпечує лише" уряду політиканів, за допомогою політиканів і для політиканів".

На щастя, зауважує Сорокін, процес дезінтеграції, як правило, викликає мобілізацію сил, які не тільки борються з дезорганізацією, але також починають будувати новий інтегральний соціокультурний порядок, який характеризується наступним чином. "Новий соціополітичний лад ставить за мету побудову сучасного наукового знання і акумульованої мудрості людства; він надихається не" боротьбою за існування і взаємним суперництвом", але духом загальної дружби, симпатії і неогоїстичного кохання з взаємною допомогою, що впливають з цих відносин".

Природно, що новий соціополітичний лад передбачає і нові тенденції в діяльності владних організацій самого різного штовхаю - урядів, ділових корпорацій, профспілок та інших організацій. Тут Сорокін виділяє такі "значні тенденції". Зростання ролі вчених експертів у плануванні, розвитку, контроль і управління урядової діяльності і політики. Багато хто з вищих керівників існуючих урядів і корпорацій вже в значній мірі є скоріше номінальними главами, ніж самостійними політиками. Сучасні державні політичні діячі, на думку соціолога, все більше стають просто номінальними фігурами виконавців "безмовних наказів" науки і технології. Має місце і тенденція, яка, віщує остаточне в'янення урядів політиків, за допомогою політики і для політиків і їх заміщення "урядами вчених і експертів". Розвиваючи свою думку, П. Сорокін зазначає, що "гарний уряд близького майбутнього потребуватиме того, щоб кожен науковий адміністратор успішно виконував завдання інтеграції вузького знання у взаємодії з ученими і мудрецами, і одночасно буде мати потребу також у моральних керівників, щоб вести уряд у їх служінні тільки цілях добра, а не зла".

Тема 8. Інтерпретація політики на основі принципу соціального примусу

Політична структура суспільства, відповідно до поглядів марксистів, зумовлюється економічної та соціальної структурами, які ґрунтуються на змінюються продуктивних силах і виробничих відносинах, породжуваних цими силами. Держава при такому підході є інструментом захисту інтересів правлячого класу.

К. Маркс у праці "До критики політичної економії" (1859 р.) пише: "У суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їхньої волі не залежні відносини - виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому височать

юридична і політична надбудови і якому відповідають певні форми суспільної свідомості. Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя суспільства. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а , навпаки, буття визначає їх свідомість "[Маркс К. До критики політичної економії. - М., 1990. С.4-5.].

Виходячи з такого розуміння суспільного розвитку, К. Маркс і його послідовники розглядали політичні об'єкти як об'єкти, зумовлені економічною структурою. Політична структура, відповідно до уявлень марксистів, формально підносячись над економічною, є вираженням класової боротьби, яка виникає як результат суперечностей способу виробництва.

Виникнення і функціонування держави трактується марксистами наступним чином: Держава виникає на основі боротьби проти феодалізму і своєю появою знаменує затвердження капіталістичного способу виробництва і панування буржуазії. Держава являє собою форму політичної організації, за допомогою якої в суспільстві затверджується певний політичний порядок, що забезпечує соціальне панування правлячого класу - буржуазії.

Ф. Енгельс у роботі "Походження сім'ї, приватної власності та держави" (1893 р.) писав: "Держава є продуктом суспільства на певному ступені розвитку; держава є визнання, що це суспільство заплуталося в нерозв'язне протиріччя з самим собою, розкололося на непримиренні протилежності , позбутися яких воно безсиле. А щоб ці протилежності, класи з суперечливими економічними інтересами не пожерли один одного і суспільство в безплідній боротьбі, для цього стала необхідна сила, що стоїть, мабуть, над суспільством, сила, яка б зменшувала зіткнення, тримала його в межах "порядку". І ця сила, що сталася з товариства, але ставить себе над ним, все більш і більш відчужує себе від нього, є держава ...

Так як держава виникла із потреби тримати у вузді протилежність класів, тому що воно в той же час виникло в самих зіткненнях цих класів, то воно за загальним правилом є державою наймогутнішого, економічно пануючого класу, який за

допомогою держави стає також політично панівним класом і набуває таким чином нові засоби для придушення й експлуатації пригнобленого класу. "

У подальшому економічний детермінізм марксизму був підданий критиці прихильниками цього вчення, які виступили проти жорсткого підпорядкування політики економіці (Антоніо Грамші, Луї Альтюссер, Нікос Пуланзас). А. Грамші (творець теорії гегемонії) розрізняє в політичній структурі два елементи: громадянське суспільство, пов'язане з ідеологією у всіх формах (релігія, право, культура, інформація), і політичне суспільство, утворене державою та її апаратом примусу і насильства. У країнах, де громадянське суспільство не отримало достатнього розвитку, держава є головним інструментом панування правлячого класу. У тих країнах, де склалося і утвердилося громадянське суспільство, держава вносить значний внесок в утвердження ідеологічного панування буржуазії. Таке панування А. Грамші визначає як "гегемонію".

Гегемонія - це таке панування, яке ґрунтується на використанні можливостей ідеології для утвердження в суспільстві цінностей правлячого класу і його влади.

Л. Альтюсер висунув концепцію "ідеологічних апаратів держави" (церква, школа, сім'я, право, ЗМІ і т.д.).

На думку Альтюссера, будь-яка суспільна формація для того, щоб існувати, повинна постійно відтворювати умови свого існування. Ця думка виникає вже виходячи з економіки будь-якого господарства, яке для успішного виробництва повинно регулярно оновлювати засоби виробництва, матеріали та робочу силу. Проте подібний закон амортизації працює не тільки в рамках невеликої фірми, а й на рівні суспільства як такого, тобто будь-яка суспільна формація повинна відтворювати, як лежать в її основі продуктивні сили, так і виробничі відносини.

Альтюссера більшою мірою цікавлять механізми відтворення виробничих відносин, серед яких величезну роль відіграє такий орган як держава. Приймаючи основні положення марксистського вчення про державу, Альтюсер істотно їх доповнює, виділяючи в складі держави Репресивний державний апарат, з одного

боку, і Ідеологічні державні апарати - з іншого. Якщо перший функціонує переважно шляхом погрози фізичним насильством і включає такі інститути, як армія, суди, тюрми і уряд, то Ідеологічні державні апарати виявляються багатолікими і множинними, персоніфікуючи в інститутах релігії, сім'ї, освіти, засобах комунікації і т.п., і, незважаючи на те, що на перший погляд ці інститути не застосовують насильницьких методів, тим не менш, вони успішно виконують функції прихованого примусу. Різниця між двома елементами державного апарату полягає також і в тому, що Репресивний апарат функціонує переважно в публічному модусі, в той час як Ідеологічні апарати проникають у саме серце приватного життя і повсякденної поведінки.

Яким же чином відтворення умов виробництва пов'язане з державним апаратом? На думку Альтюссера, саме за допомогою суперструктури, тобто державного апарату в його дволиким прояві, суспільство здатне відтворювати умови, при яких виявляється можливим його існування. Якщо Репресивний державний апарат відповідальний в першу чергу за відтворення політичних умов, то Ідеологічні державні апарати безперервно відтворюють культурні умови і, тим самим, грають важливу роль, так як м'яко і непомітно впливають на саме сприйняття світу, соціуму і соціальних умов індивідом: «неможливо володіти державною владою протягом тривалого періоду, не маючи в той же час панування над Державними ідеологічними апаратами».

Ці та інші інновації розуміння і практики марксизму не змогли врятувати його від історичної поразки, яку він зазнав під кінець XX століття.

Виснаження прогностичного потенціалу марксизму. Одне з ключових положень марксизму сформульовано так: "Філософи лише різним чином пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його". Осмислення соціального порядку є марним, якщо воно не пов'язане з критикою капіталістичної експлуатації і висуненням революційного проекту трансформації суспільства.

Основними положеннями марксистської теорії є наступні.

- В епоху сучасного капіталізму пролетаріат стає ядром революційного процесу.

- Пролетаріат - єдиний соціальний клас, приватний інтерес якого збігається з колективним інтересом суспільства.

- Зіткнення між пролетаріатом і буржуазією неминуче.

- Переміг пролетаріат встановлює тимчасову диктатуру для того, щоб знищити експлуататорів і створити умови для появи нового суспільства.

- "Комуністичне суспільство" (або "управління речами") замінює "управління людьми" і являє собою кінцеву мету революційної творчості пролетаріату.

Постулати К. Маркса були спростовані історичною практикою. В останні роки марксизм втрачає вплив на всіх континентах на науковому і масовому рівні; відбуваються значні зміни в самій марксистській теорії.

Навчальне видання

Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія політики» для здобувачів вищої освіти першого (ступеня бакалавр) зі спеціальності 054 “Соціологія”

Укладач: доцент Єрмакова Таміла Георгіївна

Підписано до друку _____ 2010 Формат _____
Обсяг _____ др. арк. Тираж _____ екз. Замовлення _____
51819, м. Кам’янське, вул. Дніпробудівська, 2